

УДК 159.9

НАТАЛЯ РУДА, ВІКТОРІЯ САКОВСЬКА

м. Миколаїв

natik_rudaya5@gmail.com, sakovskayavika5@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ БУЛІНГУ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті проаналізовано психологічний феномен булінгу. Визначено основні механізми та ознаки булінгу. Проаналізовано класифікацію булінгу, його соціально-психологічну структуру. Розкрито характеристики жертви і агресора. Зроблено аналіз характеристик молодшого школяра, його особливості розвитку у період молодшого шкільного віку, які спричиняють булінг. Висвітлено роль вчителя у запобіганні булінгу.

Ключові слова: булінг, характеристики жертви, характеристики агресора, ознаки булінгу, механізми булінгу, молодший шкільний вік.

Дослідження булінгу є однією з найбільш актуальних проблем сучасної психології. Така увага до даної теми зумовлена суспільними змінами у нашій державі. Одним з важливих завдань держави є захист прав людини, її життя, фізичного та психологічного здоров'я. У Конституції України написано, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність.

Корінні перетворення останніх років у нашій державі демонструють значення і вагомості цінності особистості, її роль у соціально-історичних змінах. Ці зміни спричиняють складну соціальну ситуацію у житті суспільства, зокрема, вона відображається і в дитячому середовищі, зростають масштаби асоціальної поведінки серед дітей дошкільного віку, молодшого шкільного віку, підліткового та юнацького віку.

Швидкими темпами на сьогодні зростає актуальність теми приниження, знущання, катування та булінгу. Феномен булінгу є надзвичайно поширеним в суспільстві. Осередком його формування є школа.

У серпні 2018 року у межах проекту «Я маю право» Міністерство юстиції розпочало інформаційну кампанію «Стоп булінг». За основну мету взято поширення інформації та пошук шляхів протидії [10].

02.10.2018 р. Верховна Рада України ухвалила законопроект № 8584 про протидію булінгу у школах. Відповідно до цього документу, в українському законодавстві вперше вживається термін «булінг», також штрафи за знущання над школярами [10].

Проблема булінгу в українських школах порушується на міжнародному рівні. У межах візиту Президента України Петра Порошенка в США для участі в 73-й сесії Генасамблеї ООН перша леді України Марина Порошенко обговорила питання протидії булінгу з керівництвом Департаменту освіти Нью-Йорка [10].

У листопаді 2017 року Українським інститутом дослідження екстремізму було встановлено, що із проявами булінгу в Україні знайомі 8 з 10 учнів школи [7]. Всесвітня організація охорони здоров'я, досліджуючи шкільний процес булінгу, дійшла до висновку, що з віком зменшується кількість жертв булінгу і збільшується кількість агресорів [5].

В. Е. Копленд, досліджуючи наслідки булінгу, писав про те, що в кожному класі є діти, які стають об'єктами глузувань. Вчений зауважує на тому, що з кожним днем ці глузування стають жорсткішими, більш цинічними. Також він говорить про те, що булінг призводить до тяжких психологічних травм [9].

М. Л. Бутовська, досліджуючи булінг у молодших школярів, писала про те, що вже 8-річні діти користуються усіма засобами булінгу. Вчена зауважує, що найбільш поширеними формами булінгу у молодших школярів є вербальні знущання, на другому місці – фізичні знущання та моральне пригнічення, на останньому – заборони та ігнорування [1].

Ю. Б. Савельєв, звертаючись до результатів досліджень булінгу українськими науковцями, писав про те, що систематичному насиллю піддаються 15% дівчат та 27% хлопців шкільного віку [4].

Вагомі дослідження феномену булінгу належать зарубіжним науковцям [2], [8], [9].

Наукові роботи українських науковців, в більшості випадків, спираються на досвід зарубіжних вчених. Проблему булінгу в Україні розкривають українські вчені [1], [3], [4], [6].

На сьогодні існує безліч трактувань поняття шкільного булінгу. Так, Ю. Б. Савельєв визначає його як певне фізичне або психологічне залякування, яке спрямоване на те, щоб викликати страх у іншої дитини, таким чином, підкорити її собі [4].

Норвезький учений Д. Ольвеус визначав булінг у шкільному колективі як ситуацію, в котрій учні систематично є об'єктом знущань інших дітей. Він писав про те, що булінг побудований на соціальних стосунках у групі та має колективний характер [8].

Британські вчені Д. Лейн та Е. Міллер визначають булінг як довготривалий процес усвідомленого жорстокого поводження з боку людини, або групи людей, спрямований на іншу людину, яка не здатна сама себе захистити у цьому процесі [2].

С. С. Стельмах, вивчаючи особливості взаємодії обдарованих і талановитих дітей з однолітками, визначив, що шкільний булінг поділяється на два види: фізичний (нанесення тілесних пошкоджень) і психологічний (залякування, обзивання, придумання псевдонімів) [6].

Д. Ольвеус, досліджуючи тему булінгу, класифікував його на прямий та непрямий булінг та зауважив на тому, що прямі знущання в більшості випадків є явними (не прихованими), в ньому на жертву відкрито спрямовують агресію, а непрямі насильницькі дії, зазвичай, цілеспрямовано усвідомлено виключенні з діяльності [8].

Теоретичний та практичний інтерес до феномену булінгу з боку різних наукових наук на сьогодні не дає змогу цілісно визначити його сутність, тому визначає потребу подальших досліджень проявів булінгу у дітей молодшого шкільного віку.

Мета статті – розкрити особливості булінгу у дітей молодшого шкільного віку.

Результати досліджень вищезазначених вчених дали можливість трактувати шкільний булінг як психологічний феномен, довго-

тривалу агресивну поведінку насильницького характеру з боку особи, яка відчуває себе сильнішою, спрямована на особу, що відчуває себе слабшою. Це тривалий процес, заснований на нерівності сили і (або) влади, у якому беруть участь жертва, агресор та спостерігачі (учасники).

Булінг має соціальну структуру, яка складається з жертви, агресора та спостерігачів. Жертва – дитина, яка має сукупність характеристик, якими привертає до себе увагу агресора. Агресор булінгу – дитина, яка починає в явній, або прихованій формі принижувати дитину, яку він вважає слабшою. Спостерігачі – діти, які є незалежними особами, але в силу своїх психологічних характеристик можуть перейти на бік жертви, або агресора.

У більшості випадків шкільного булінгу процес знущання розпочинає дитина, яка є авторитетом серед однокласників, або, яка хоче методом приниження слабшої, «гіршої» дитини отримати цей авторитет. У випадку сильної емоційної реакції жертви на певну дію насильницького характеру, агресор отримує психологічне підкріплення, що дає йому змогу продовжувати розпочате.

Страх однокласників стосовно того, що ці дії можуть бути спрямованими на них змушує підтримувати агресора. Йому це також додає підтримки і його дії такого характеру стають повторюваними. Це дає змогу говорити про булінг як систематичний і довготривалий процес. Деякі сміливі спостерігачі можуть стати на бік жертви, але тоді припиняється процес булінгу, бо агресор у цьому випадку відчуває себе слабшим.

Варто звернути увагу на те, що школа – середовище, де діти проводять більшу частину свого життя. У ній вони отримують знання, досвід, вчать спілкуватися, розвиваються; там відбувається процес соціалізації.

Для молодших школярів соціальна ситуація розвитку характеризується тим, що вони виходять за межі сім'ї, збільшується кількість значущих осіб. Їхні стосунки опосередковані задачею «дитина-дорослий-задача». Система «дитина-учень» визначає ставлення дитини до батьків та однокласників. Ця система є основою їхнього життя. Таким чином, однокласники на ряду з вчителем займають головне місце у житті молодшого школяра.

Дуже важлива роль у житті молодшого школяра і шляхів уникнення булінгу належить учителю. Він створює рівні умови для дітей. Саме він є носієм суспільних вимог для дитини. Основною ознакою, яка визначає місце дитини у класі, є саме оцінка вчителя. Важливо те, щоб вчитель усіх оцінював за одними умовами. У контексті булінгу це є мегаважливим, бо, нехтуючи цим правилом, і певним чином, виділяючи одних дітей з-поміж інших, учитель дає підстави для розгортання булінгу. У такому випадку, дитину, якій систематично приділяється більше часу і уваги, починають ображати і принижувати, щоб компенсувати свою образу на вчителя.

У молодших школярів ставлення до однокласника і його сприйняття опосередковане ставленням до цього ж однокласника вчителя. Тому вчитель повинен бути не вибіркоким, ставитись до всіх однаково, не ображати і не принижувати когось, а тим більше, у присутності класу. У випадку, коли вчитель систематично ображатиме одного учня, який, наприклад, повільнішими темпами сприймає певну інформацію, інші учні, однокласники, будуть брати приклад з вчителя. А він є референтною особою у дітей молодшого шкільного віку.

Молодший шкільний вік характеризується зміною сюжетно-рольової гри на навчальну діяльність. Дитина вчиться читати, писати, оволодіває важливими способами розумових операцій. У процесі навчання дитина вчиться рефлексувати. Рефлексує, вона порівнює себе в теперішньому і минулому, відстежує зміни, які відбуваються з ним на рівні успіхів. Навчальна діяльність молодших школярів починається з того, що їх оцінюють. Важливим у цьому шкільному процесі також є вчитель, якому необхідно акцентувати увагу на кожному учню та його змінах, тому що оцінка, яка фіксується на результаті, сприяє тому, що дитина розуміє себе як предмет змін. А головним чинником, що сприятиме запобіганню булінгу є правильна оцінка кожного з учнів, що забезпечуватиме їм відчуття рівності, покращуватиме їх самооцінку, сприятиме згуртованості класу. Важливо, щоб вчитель кожному учню акцентував увагу на те, що його «не вмів» змінилось на «вмію», «не міг» змінилось на «можу», «був» – «став».

Розуміючи рівність одне одного, схожі новоутворення, учні стають ближчими один до одного, стають більш товариськими і емпатійними. Це, зокрема, є одним з шляхів лікування та запобігання булінгу.

Аналіз використаної літератури показав, що булінг для дітей молодшого шкільного віку є психологічною травмою, особливо, для жертв цього процесу. Внаслідок булінгу, у дітей, крім психологічних змін, можна помітити погіршення результатів у навчанні. Після і, власне, під час переживання булінгу (психологічної травми) у дитини можна помітити такі ознаки: погіршення якості сну, порушення апетиту, прояв агресивності, пригніченість, байдужість, замкненість.

Праці українських та зарубіжних вчених дають змогу визначити головні ознаки та механізми булінгу у молодших школярів. До ознак належить систематичність (багаторазова повторюваність), нерівність соціально-психологічних властивостей (самооцінка, фізична сила, соціальний статус, який проявляється у різниці класів: частіше всього буллерами є ті, хто навчається у старшому класі), котрі лежать в основі взаєностосунків між жертвою і агресором. Також, це емоційне приниження, під час якого відбувається образа почуттів та емоцій дитини, що часто спричинює її формальне чи неформальне виключення з групи. Наступна ознака про те, що емоційне приниження включає вербальні і невербальні способи вираження. До групи вербальних способів приниження належать: образи, підвищений тон, крик, звинувачення у помилках, знецінення досягнень дитини. До невербальної групи способів приниження належать: зневажливий погляд, мовчазне засудження, образливі жести тощо. До механізмів, які є каталізаторами розповсюдження шкільного булінгу належить соціальний конформізм, коли діти роблять так, «як усі»; соціальне наслідування, коли одні учні наслідують агресивні дії інших; підкріплення агресивної поведінки і відсутність заборон для її проявів; «спільна відповідальність», коли в класі знижується рівень особистої відповідальності; повторюваність дій, які спрямовані на приниження іншого.

Аналіз досліджень дав нам можливість виділити характерні риси дітей, які призводять до булінгу. Таким чином, жертвами булінгу можуть стати: діти, які отримують більше уваги від вчителів; діти, які мають погано вибудовані особистісні межі; інтровертовані діти, у яких обмежене коло друзів; діти, які відчувають беззахисність; діти, у яких на фоні низької самооцінки є страх «відстояти себе»; відмінники, або талановиті діти, успіхи яких значно вищі, ніж у інших однокласників.

Основною причиною становлення жертви є низька самооцінка, особливо, у молодшого школяра, в якого, як вже зазначалось, тільки починає розвиватись рефлексія, який тільки починає вчитись оцінювати себе і результати своїх дій. Саме через низьку самооцінку діти відчувають себе слабшими, «гіршими», на щось не здатними, тому і не дають відсіч, бо вважають, що не зможуть протистояти людині, яку сприймають сильнішою і «кращою».

Агресорами булінгу можуть стати діти, які прагнуть бути лідером і вважають, що можуть ним стати, принижуючи іншого, слабшого; діти, які зневажливо ставляться до однокласників; діти, які хочуть отримати увагу вчителя, (спосіб досягнення для них не має значення); діти з невірноваженою нервовою системою; діти, які вигадують підвищений статус у класі.

Як і у випадку жертви, поведінка агресора також пов'язана з самооцінкою. Саме через низьку самооцінку дитина – ініціатор булінгу намагається привернути до себе увагу і вигадує собі вищий статус. Через високу самооцінку діти поводять себе імпульсивно, нестримано, вважають, що на них ніхто і ніяким чином не може вплинути, бо він є головним і кращим від усіх.

Самооцінка молодшого школяра характеризується нестійкістю і недостатньою адекватністю, які зумовлені особливістю самосвідомості дитини. Самооцінка дітей молодшого шкільного віку детермінована оцінкою їхньої діяльності й поведінки дорослими (батьками, вчителями). Якщо батьки і вчителі дають привід учню відчувати себе «гідким каченям», або «Королем царів», це може призвести до булінгу, тому що діти з високою самооцінкою стануть принижувати дітей з низькою самооцінкою.

Шкільний булінг – це систематизований довготривалий процес застосування агресивної насильницької поведінки, яка спрямована на дитину, що відрізняється фізичною та емоційною слабкістю. Даний процес має свою соціальну структуру.

Соціальна ситуація розвитку молодшого школяра сприяє тому, що ставлення однокласників один до одного опосередковане ставленням до них вчителя. Тому йому приділяється основна роль у вихованні гарного ставлення однокласників один до одного. Він є референтною особою у житті учнів і визначає їх місце в класі. Тому важливо, що вчитель з однаковою повагою ставився до всіх учнів.

У дітей молодшого шкільного віку сюжетно-рольова гра змінюється на навчальну діяльність. У ній важливе значення займає рефлексія, де також важливе значення має самооцінка. У цьому процесі важливою особою є вчитель, якому необхідно кожному з учнів показати зміни, які з ним відбуваються.

Процес булінгу має ознаки (систематичність; психологічне (емоційне) та фізичне приниження; емоційне приниження складається з групи вербальних і невербальних способів приниження) і механізми (конформізм, соціальне наслідування, підкріплення агресивної поведінки, «соціальна відповідальність»).

Причинами булінгу є сукупність психологічних характеристик жертви і агресора. Основною такою характеристикою є неадекватна самооцінка жертви і агресора.

Досліджуючи дану проблему в подальшому слід акцентувати увагу на підготовці майбутніх вчителів і психологів у роботі з учнями, які є учасниками булінгу.

Список використаних джерел

1. Бутовская М. Л. Буллинг как социокультурный феномен и его связь с чертами личности у младших школьников / М. Л. Бутовская, Е. Л. Луценко, К. Е. Ткачук // Этнографическое обозрение. – 2012. – № 5. – С. 139–15.
2. Лейн Д. / Школьная травля (буллинг) // Детская и подростковая психотерапия / под ред. Дэвида Лейна и Эндрю Миллера. – СПб. : Питер, 2001. – С. 240–274.
3. Лушпай Л. І. Булінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення (на прикладі досвіду середніх загальноосвітніх шкіл Великої Британії) / Л. І. Лушпай // Українознавчий альманах. – 2010. – Вип. 4. – С. 126–131.
4. Савельев Ю. Б. Виключення та насильство: чи існує булінг в українській школі? / Ю. Б. Савельев, Т. М. Салата // Педагогічні, психологічні науки та

- соціальна робота / Національний університет «Києво-Могилянська академія». Наукові записки. Т. 97. – К. : Аграр Медіа Груп, 2009. – С. 71–79.
5. Социальные детерминанты здоровья и благополучия подростков. Исследование «Поведение детей школьного возраста в отношении здоровья» : международный отчет по результатам обследования 2009–2010 гг. / под ред. С. Сурге и др. – Копенгаген : Европ. регион. бюро ВОЗ, 2012 г. (Сер. Политика охраны здоровья детей и подростков. – Вып. № 6.
 6. Стельмах С. С. Обдаровані діти як об'єкт булінгу / С. С. Стельмах // Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія і практика : зб. наук. пр. – Вип. 8. – К. : Ін-т обдарованої дитини, 2012. – С. 196–202.
 7. Український інститут дослідження екстремізму. Дослідження «Стоп шкільний терор. Профілактика та протидія булінгу»: <http://uire.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Doslidzhennya-buling.pdf>.
 8. Olweus D. Bullying at school: tackling the problem (2001) / D. Olweus // Research Centre for Health Promotion, University of Bergen // www.oecdobserver.org.
 9. Copeland W. E. Adult Psychiatric Outcomes of Bullying and Being Bullied by Peers in Childhood and Adolescence / W. E. Copeland, D. Wolke, A. Angold, E. J. Costello // JAMA Psychiatry. – 2013; (Published online February 20, 2013): P. 1-8. doi:10.1001/jamapsychiatry.2013.504.
 10. <https://naglyad.org/uk/2018/10/22/dityachorostokist-yak-borotisyaz-z-tskuvannyam-u-shkoli>.

NATALIA RUDA, VIKTORIA SAKOVSKAYA

Mykolaiv

FEATURES OF BULING IN YOUTH CHILDREN

This article reveals the psychological phenomenon among children of junior school age. Boiling is a long-term conscious process of humiliation, which is built on the principle of inequality of forces or other features.

The article analyzes the social structure of school boiling, consisting of the victim, the aggressor and the participants of the boot. An aggressor is a child who for the first time begins to humiliate another child, a victim. The process of humiliation can be called humiliation, when for a certain period the victim is too emotionally responsive to these humiliations (this causes even more interest in the aggressor) or can not give an appropriate answer (due to danger, defenselessness and low self-esteem-system). Observers may be active and passive participants.

The paper presents the analysis of junior school age, the neoplasm of children of this age, which leads to the fact that some children begin to humiliate others. Such signs include reflection, when the student learns to self-assess. Here an important role is given to self-esteem, which is often inadequate.

The article highlights the role of a teacher in preventing a boom. Thus, the teacher is a reference person for junior pupils, he must demonstrate a good example of students and give them an objective assessment. It depends on this attitude of children to each other.

The main mechanisms of loading are revealed. These include: systematic, social conformism, social imitation, reinforcement of aggressive behavior and "joint responsibility".

The conclusion is made about the psychological phenomenon of loading younger schoolchildren, about the peculiarities of the load, its mechanisms, causes, the role of the teacher in the process of school education, the development of schoolchildren and the prevention of bolts.

Key words: boiling, characteristics of the victim, characteristics of the aggressor, signs of the boiling, mechanisms of the booting, junior school age.

НАТАЛЬЯ РУДАЯ, ВИКТОРИЯ САКОВСКАЯ

г. Николаев

ОСОБЕННОСТИ БУЛЛИНГА У ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

В статье проанализирован психологический феномен буллинга. Определены основные механизмы и признаки буллинга. Проанализированы классификацию буллинга, его социально-психологическую структуру. Раскрыты характеристики жертвы и агрессора. Сделан анализ характеристик младшего школьника, его особенности развития в период младшего школьного возраста, которые вызывают буллинг. Освещена роль учителя в предотвращении буллинга.

Ключевые слова: буллинг, характеристики жертвы, характеристики агрессора, признаки буллинга, механизмы буллинга, младший школьный возраст.

Стаття надійшла до редколегії 01.11.2018